

КРАСИМИР ДЕЛЧЕВ

ФИЛОСОФИЯ НА ИСТОРИЯТА

XVIII–XX ВЕК
(ЧАСТ ВТОРА)

СЪДЪРЖАНИЕ

Основната тема в романтичната философия на историята на Карлайл (няколко шриха)	7
Чаадаевата религиозна философия на историята на абсолютното синтетично единство	15
Философско-историческите теми на Ортега-и-Гасет	58
Хайдегер за времето, историята и „епохите на битие“	87
Късната философия на историята на Шпенглер в „Години на решение...“	104
Философия на историята на понятието „съдба“. Участ, съдба и свобода в историята	119
Философско-историческата значимост на държавата и дискурсите за нея във философия на историята на понятията	145
Кратка философия на историята на понятието „история“	198
Макс Вебер за рационализацията като движеща историческа сила в модерността	233
Философско-историческият проблем за историзацията на индивидуалността в отношението между история и етика.....	249
Философия на нацията на Петър Бицилли.....	258

ОСНОВНАТА ТЕМА В РОМАНТИЧЕСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ИСТОРИЯТА НА КАРЛАЙЛ (НЯКОЛКО ЩРИХА)

Основната тема на Карлайл съвпада със заглавието на неговата книга „Героите, преклонението пред героите и героичното в историята“ (1841). Тази тема е доразвитие на възгледите на Фихте, изказани в неговата философия на историята за ролята на идеите като божествени искри, лумващи за живот и превръщащи се в действителност чрез възплъщението им в определени издигнати личности (срв. с лекциите на Фихте от 1804–1805 в Берлин, публикувани под заглавието „Основни черти на съвременната епоха“!). Карлайл не крие влиянието на Фихте. Напротив, позовава се на неговите лекции „За същността на учения“ от 1800 г. (срв. 1, 162–164), в които също е налице романтическо тълкуване на историята като външен израз на божествени идеи. В пламенното доразвитие на Карлайл на въпросните фихтеански идеи се стига до някои парадокси, които ще се опитаме да очертаем и осветлим.

Първи парадокс. Без героите, които учат и предвождат останалите, да дават примери за подражание и за доблестно поведение будещи преклонение, масите – състоящи се от обикновени хора – са почти нищо, въртят се в повторение на завареното и остават в пред-историята.

Още в началото на първата си лекция Карлайл оповестява: „според мен всемирната история, историята на онова, което човекът е осъществил на този свят, е в основата си история на великите личности, работили тук. Това са водачите на човечеството – тези велики хора, – примерите, образците и в истинския смисъл творците на всичко, което се стремят да осъществяват останалите. Всъщност всичко на този свят е външният материален израз, практическото осъществяване и възплъщение на мислите на великите личности, живели на света: може с основание да се приеме, че те именно са душата на цялата световна история“ (1, 22).

От това негово мнение разбираме, че той е религиозен, дели света на два вида (отсамен, „този“ и отвъден „онзи“!) и че вярва в две метафизически фикции, които нямат нищо общо с научната история – Бог и безсмъртие, защото смята, че „светлината“, с която героите просветляват „световната тъма“ е „естествено озарение, спуснато по благодат свише“ (1, 22). Съгласно него „религията на човека е най-важната негова характеристика – както за отделния човек, така и за народите като цяло“ (1, 23).

Шестте типа герои, анализирани от Карлайл в шесте му лекции, са: героят като бог; като пророк; като поет; като духовник; като писател и като владетел. Техните появи са проследени хронологично – от скандинавската митология до съвременния революционен XIX в. Остава неясно, не е ли възможно и синхронно появяване на шестте типа герои в една епоха? Идеалът на Карлайл за най-добро общество е „героикоархия (или власт на героите)“ (1, 32), т.е. – власт на най-способните, най-умните, най-добрите, най-честните, най-справедливите, най-искрените, боговдъхновените избраници. Идеал, повлиян от Платон, който обаче за разлика от Карлайл смята, че това са философите; и идеал, повлиял на Тойнби, който намира, че „управляващото малцинство“ в страните трябва да се състои от най-способните, за да има напредък, а не деградация.

Ала зад самата „героикоархия“ на Карлайл в действителност стои един друг идеал – този на „теокрацията“, защото от една страна Карлайл смята, че героите са божии пратеници на света (срв. с казаното за Данте и Шекспир, вж. 1, 113), от друга твърди: „Теокрацията, Божието царство е тъкмо онова, за което си струва да се бориш! Всички пророци и ревностни проповедници са служили на тази цел. Хилдебранд се е стремял към теокрация; Кромвел я е желал и се е борил за нея; Мохамед я е постигнал [...] не е ли тя онова, което всички богоотдадени люде [...] са желали и е трябвало да желаят? Правдата и истината, т.е. Божественият закон, да има върховна власт над хората – такъв е небесният идеал (1 159–160). А от трета страна намира: „Най-великият измежду всички герои е Единственият – когото няма да назовавам тук!“ (1, 32, визира се Христос).

И въпреки туй, същевременно вярва: „Дори и най-смазаният роб, ако му се посочи как, може да се възпламени и да се превърне в герой“ (1, 86).

Неясно остава защо Карлайл не отделя лекция за един седми тип герой – героят като философ? Понеже допуска и тази възможност: „След като ни е даден героят, дали той да стане завоевател, крал, философ, поет? Това е необяснимо сложно, противоречиво уравнение между него и света! Той трябва да разбере света и неговите закони. Светът трябва да му даде възможност за това. Онова, което светът в *този* случай ще позволи и поиска, е от първостепенна важност за самия него“ (1, 94).

Светът обаче нищо не може да „иска“. Касае се за романтическа представа за света като органично, живо същество с воля и душа. Затова неслучайно само десетина реда по-нататък Карлайл се позовава на Фихте, за да поясни, че „свещенната тайна на вселената“, която за Гьоте не е скрита, а „открита тайна“ е: „Божествената идея на света, която е в основата на всички явления“, както я „назовава Фихте“ (1, 95).

Тъй че, въпреки вярата на Карлайл: „Ако герой означава *искрен човек*, защо да не може всеки един от нас да бъде герой? Един свят целият искрен, един вярващ свят – имало го е и отново ще го има, няма как да не бъде така“ (1, 137), при положение че се признава „Божия промисъл“ (срв. 1, 130) и че великият човек още раждайки се носи „светлина [...] предопределена да озарява като маяк дълги векове и епохи на света“, подобно на Лутер, когото „целият свят, цялата история очаквали този човек“ (1, 138) – излиза, че само от Божия Промисъл зависи в кого ще бъде разпалена искрата на героя и ще лумне като „светлина“, тоест не всеки и не по собствена воля може свободно, по свой избор, да стане герой! Така масата обикновени хора, милионите, огромното мнозинство от човечеството остава изключено от възможността да стане по своя воля „герой“.

Във връзка с определянето на героите като автентичните и искрените хора, прозиращи същността на нещата под външната привидност, която ги обвива, меродавно е критичното твърдение на Ницше, че Карлайл обърква желанието за вяра с „волята за истина“; за Ницше, Карлайл е „бърборко“ и „обърка-

на глава“ чийто живот е „фарс срещу знанието и волята“, в основата си той е „английски атеист, търсещ честта си в това да не бъде такъв“; за англичанина стоят открити два пътя за справяне с „гения“: демократично от вида на Бокъл или „религиозно от вида на Карлайл“, при което „потребността от вяра, карлайлството е потребност от слабост“, а самият Карлайл е „онзи голям фалшификатор срещу знанието и волята“, поради което Ницше го свързва също с песимизма и „паскализма“, защото за Ницше „специфичните свойства на живота във великия човек – несправедливост, лъжа, експлоатация – са интерпретирани като добро: типът на Карлайл като интерпретатор“, като в действителност Карлайл е бил съсипан до основи чрез Жан Пол, дотам да се превърне в „най-лошият писател на Англия“ (срв. 2, 41).

Всъщност Карлайл е „заразен“ от темата за „гения“, характерна за немската романтическа философия, която той преименува в тема за „героя“.

За Карлайл „върховният Бог се проявява във всичко“, вкл. в човека, затова: „Преклонението пред човека е почит към божието възплътено откровение“ (1, 30–31). „Историята на света [...] е история на великите хора“, но: „ние познаваме, уви, времена, които са имали *крещяща* нужда от своя велик човек, ала не е било откликнато на повика им! Него просто го е нямало, не е бил изпратен от провидението. И най-крещящият *повик* на времето свършва по необходимост с объркване и катастрофа, когато няма кой да се отзове на повика“ (1, 33). Ако историята обаче е „история на великите хора“, а има празни времена без такива, изпълнени с „объркване и катастрофа“, следователно в такива времена историята спира и те са времена *без история!* Докато липсва героят, дълго време милиони хора живеят всуе, в духовна дрямка, сродени по-скоро със скотовете: „Безброй са хората, преминали през тази вселена със смътно, нямо удивление, каквото и животните могат да изпитат, или с безплодно, мъчително търсецо удивление, на каквото са способни единствено хората – докато дойде великият мислител, *първопредтечата*, прорицателят, чиято словесно изразена мисъл събужда задрямалата мисловна способност у всички останали. Така е винаги с мислителя, с духовния герой. Той изразява онова, което всички са били на път да изразят, копнеели са да изразят“ (1, 40–41).

Героите водят живот в истината, ала всеки герой сам е възплъщение на Божията истина, разбирайки „същината на нещата“. Затова, ако „фалшивият човек вижда външната, неистинна страна на нещата, привидностите, изгодите“, то човекът, „който живее в истината“ (героят) е „необходим, дори когато трябва да се разграничават нещата в практическия живот“. Ето защо Кромуел, подбирайки надеждни доброволци, които „да влагат душа в делото си“ и налагайки разпускане от парламентарната армия на всички „малодушни кръчмари и бунтари“ – дал израз на разбирането си, че за делото трябва да се разчита на „хора, които имат страх от Бога; и нямат страх от нищо друго“ (1, 215). Да се няма страх от нищо друго, освен от Бога, обаче граничи с фанатизъм, а последният лесно прераства във фанатично избиване на всички, за които се приема, че изграждат „образа на врага“! Така прозираме и основателността на гореприведените критики на Ницше срещу Карлайл. Наистина, опасна смес се забърква, когато се обърка желанието за „вяра“ с „волята за истина“, а с оправдаването на „героя“ се оправдават и „героични постъпки“, включващи прояви на безмилостно зло от хора, които „нямат страх от нищо друго“ освен „страх от Бога“. Така от фигурата на „героя“ лесно се прескача в тази на „престъпника“, което е тема още в древногръцката трагедия.

Втори парадокс. Героите са свръхценност, високо качество, което обезценява грамадно количество, мнозинството от обикновени хора, дотам, че един истински герой се оказва поценен от милиони обикновени люде.

Относно Шекспир, възплъщение на „героят като поет“, Карлайл казва в своята трета лекция: „въпреки печалното положение, в което е изпаднало нашето преклонение пред героите, помислете само какво е станал един Шекспир за нас. Нима бихме дали този стратфордски селянин за който и да било англичанин, дори за милиони англичани, родени на тази земя? [...] Той е най-великото, което до този момент сме достигнали. Ние бихме пожертвали всичко за престижа си сред другите народи, за да запазим името си на англичани, но него – никога“ (1, 124).

Нека се замислим над това твърдение на Карлайл! Ако формулираме по аналогия с него две сходни твърдения. Нима бихме дали един Ботев за който и да било българин, дори за милиони българи? И: Нима руснаците биха дали един Досто-

евски за който и да е руснак, дори за милиони руснаци? Или: нима те не са дали милиони жертви „За Сталину“ (ако приемем, че и той е някакъв вид „герой“, наподобяващ Кромвел и Наполеон, типа герой „като владетел“)? Тези твърдения как биха ни прозвучали? Нормално или кощунствено? Не е ли всеки човек незаменима ценност?

Ала Карлайл настоява на въпросната свръхценност на героите и героичното, както и на преклонението пред героите, продължавайки реторическата си дилема: „От кое по-скоро бихте се отказали – от индийските си колонии или от Шекспир; кое бихте предпочели – никога да не сте имали индийски колонии или никога да не сте имали Шекспир?“ (1, 124).

Все едно за нашата българска история да издигнем дилемата: от кое по-скоро бихме се отказали – от Беломорието или от Ботев; кое бихме предпочели – никога да не сме имали Беломорието или никога да не сме имали Ботев? И ще има ли такива, които биха рекли: предпочитам Беломорието? Защото Любен Каравелов бил нарекъл Ботев „чапкънин“, а друг – „нехранимайко“!

Нещата стават обаче още по-парадоксални, ако си припомним, че за Карлайл има и един „най-велик измежду всички герои“ (Христос). Този герой е абсолютната свръхценност. Тъй че, ако един Шекспир за англичаните е по-ценен дори от „милиони англичани“, то за вярващите християни, ако те са наистина такива, а не фалшиви вярващи, „един Иисус“, един Христос струва повече от един християнин, дори повече от „милиони“, повече от „всички християни“. А ако Той е изкупил действително целия човешки род от греховете, тогава един Христос струва повече и от *цялото човечество*!

Тогава от адвентистка и апокалиптична гледна точка излиза редно да се желае „второто пришествие“ на Христос чрез „Страшен съд“, дори това да стане за сметка на погибелта на „цялото човечество“, което да се възнесе към Небето; като част от хората получат и „втора“ (духовна) смърт, а другата (праведните) безсмъртен живот в Рая. Е ли това гнозис?

Трети парадокс. Героите като велики символи задават духовното единство на всички народи. Нация без герои е лишена от действителното си „единство“, тя се денационализира и е заплашена от разпад.

Този парадокс произтича от следните твърдения на Карлайл: „Та няма наистина Шекспир не сияе в короновано величие като истински крал над всички нас – като най-великият, най-благородният и най-силният от единните ни символи, не-унищожим, наистина в това отношение по-ценен от всяко друго средство или машинация? Можем да си го представим в пълен блясък над целокупния английски народ и подир хиляди години [...]. Да, наистина, за един народ е нещо велико да има артикулиран глас; да роди човек, който да изрече хармонично онова, което се таи в сърцето! Италия например, бедната Италия е разпокъсана, разпиляна на всички страни, не се появява в никой протокол или договор като нещо цяло въобще; и все пак велика Италия е всъщност *едно цяло*. Италия е родила своя Данте; Италия може да говори! Царят на руснаците е силен, с много байонети, казаци и оръдия; и има голяма заслуга да държи такава обширна земя в политическо единство; но това единство още не може да говори. Има нещо велико в него, но това е няма величие. Той не е имал глас на гений, който да бъде чул от всички хора и във всички епохи. Този народ трябва да се научи да говори. Досега той е велик ням великан. Всички негови оръдия и казаци ще изчезнат в нищото, докато гласът на Данте продължава да звучи. Една нация, която има своя Данте, е единна, както не може да бъде Русия. Това е последното, което можем да кажем за *героя-поет*“ (1, 125).

Изводът е, че истинското национално единство се задава от културата, не от политиката. От великите герои на културата. Не от селяците, от мъжиците и от казаците, от военните (оръдията), нито от „сановниците“, нито дори от монарсите и политиците, търговците и bankerите, или пък „пролетариата“. Странно е, защо Карлайл не въвежда в такъв случай повече типове герои от сферата на културата? Не само поетите и писателите, но също скулптори, художници, архитекти, музиканти и други гении? Например Микеланджело, Леонардо, Рембранд, Бернини, Бах, Моцарт, Бетховен... А защо не и някои философи: Кант, Фихте, Шелинг, Хегел, Декарт, Вико, Шопенхауер... Що се касае до упрека срещу руската държава, че била лишена от духовно единство и че руският народ бил „велик ням великан“, отговорът е даден в бел. 174 от българското издание (срв. 3, 264), която гласи: „Малко преди изнасянето на лекциите вър-

ху Героите загива първият голям поет на Русия, Пушкин. Но по онова време руската литература не е била развита, нито широко известна“. Става дума за 1840 година. По онова време не съществува и държавата България, нито пък поезията на Ботев.

БЕЛЕЖКИ

1. Карлайл, Томас. Героите, преклонението пред героите и героичното в историята, Унив.издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 1997.
2. Oehler, Richard. Nietzsche-Register. Alfred Kröner Verlag Stuttgart, 1943.
3. Кръстева, Мария. Обяснителни бележки към: Карлайл, Т. Героите,... (вж. 1, 252–273).